

народами, а тому, що хотів бачити її рівною з іншими у сім'ї світової – «сім'ї вольній, новій».

Література:

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-34.htm.
2. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев. – Мюнхен: Logos, 1955. – 400с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до книги: <http://www.t-shevchenko.name/uk/Studies/Zajcev.html>.
3. Шевченко Т.Г. Кобзар / Тарас Григорович Шевченко. – К.: Всеукраїнське товариство «Просвіта», 1993. – 512 с.
4. Шевченко Т.Г. Автобіографія. Дневник / Т.Г. Шевченко. – К.: Дніпро, 1988. – 343 с.
5. Шевченко Т. Назар Стодоля / Тарас Шевченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.t-shevchenko.name/ru/Dramas/NazarStodolja/Act3.html>.
6. Кожоляно Г. Тарас Шевченко – етнолог / Георгій Кожоляно // Час. – Вип. №10. – 4 березня 2004 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://www.chas.cv.ua/10_04/shev.html.

УДК 340.342

Дудченко В. В.,
доктор юридичних наук, професор
кафедри теорії держави і права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

**ПРИРОДНЕ ПРАВО І ПРИРОДНІ ПРАВА У ВЧЕННІ
ДЖОНА ФІННІСА**

Проаналізовано реформу методу суспільних наук, включно і юридичної. Розкрито концепцію природного права і природних прав як сукупності принципів (вимог) практичного розуму в упорядкуванні поведінки людини і суспільства. З'ясовано, що квінтесенцією природного права є властиве людині уявлення про належне, яке практично виявляється у прагненні змінити існуюче. Виявлено такі характеристики

основних принципів і вимог розумності, як само очевидність, самодостатність, граничність. Ці ж характеристики властиві і головним цінностям людини і суспільства. Наголошено на нормативній і критичній функціях природного права.

Ключові слова: реформа методу, цінності, оцінки, практичний розум, само очевидність, самодостатність, граничність.

Проанализирована реформа метода общественных наук, включая и юридическую. Раскрыта концепция естественного права и естественных прав как совокупности принципов (требований) практического разума в упорядочении поведения человека и общества. Выяснено, что квинтэссенцией естественного права есть присущее человеку представление о должном, которое практически выражается в стремлении изменить существующее. Выявлены следующие характеристики основных принципов и требований разумности, как самоочевидность, самодостаточность, предельность. Эти же характеристики присущи и главным ценностям человека и общества. Обращено внимание на нормативную и критическую функцию естественного права.

Ключевые слова: реформа метода, ценности, оценки, практический ум, самоочевидность, самодостаточность, предельность.

The reform of the social sciences method, including jurisprudence, has been analysed in the article. The author develops the concept of natural law and natural rights as a set of principles (requirements) of practical reason in the regulation of human and social behaviour. It is ascertained that the essence of natural law is human understanding of the due, which practically turns into effort to change the existence or entity. The author has elicited the following characteristics of the basic principles and requirements of reasonableness, such as self-evidence, self-sufficiency and ultimacy. The same characteristics are also inherent to the core values of a person and society. Among others, the normative and critical functions of natural law are emphasised in the article.

Key words: reform of the method, values, evaluations, practical reason, self-evidence, self-sufficiency, ultimacy.

Головна ідея фундаментального трактату англomовного правника і філософа Джона Фінніса «Природне право і природні права» зводиться до твердження, що правознавство, як і вся суспільна наука загалом, має ґрунтуватися на фундаментальній антиномічній відмінності між фактами і цінностями. У визнанні цінності укорінений стрижень права. Оскільки ціннісна природа права є транснаціональним феноменом, то такий підхід до право, без сумніву, актуальний і для сучасної національної юридичної науки.

Завдання цієї статті полягає у тому, щоб з'ясувати сутність, своєрідність, функції, тенденції природного права і його зв'язок з цінностями у викладі проф. Дж. Фінніса. Важливо проаналізувати погляди цього правника на методологію природно-правового і позитивно-правового пізнання, на справедливість, природні і абсолютні права людини, межі влади закону, несправедливі закони, божественну природу і «вічний закон», природний закон як «причетність до вічного закону».

Проф. Дж. Фінніс розпочинає свою працю з дослідницької методології. Він виходить з фундаментального поділу європейських наук на «науки про природу» і «науки про дух». Головним принципом і методом «наук про природу» є каузальність, тоді як принципом і методом «наук про дух» є цілепокладання. Каузальність є підставою для опису і пояснення, цілепокладання – для осмислення і оцінок. «Науки про дух» є оціночними судженнями, або судженнями про належне (синтетичні судження a priori), тоді як «науки про природу» є судженнями про суще (аналітичні і синтетичні судження a posteriori) [1, с.19-38].

Відтак, найбільш фундаментальним з усіх протиріч є протиріччя між «Є» і «Має бути», або протиріччя між реальністю і нормою чи цінністю. Це протиріччя є радикально гетерогенним. Звідси традиційно для західної інтелектуальної думки виокремлення нормативного і дескриптивного підходів до права і, як наслідок, існування вчень про природне і позитивне право.

Концепція і методологія проф. Дж. Фінніса продовжує західну природно-правову традицію. Згідно з цією традицією, неможливо з сущого пізнати, що є цінним, що є істинним, що є належним. Ніколи щось не є істинним тільки тому, що воно, є було чи навіть буде. Звідси випливає заперечення позитивізму, який ґрунтується на сущому. Дескриптивна позитивна наука здатна навчити можливому і бажаному, але не належному. Принципи належного, ціннісні судження, оцінки можуть виводитися, виходячи з не індуктивних міркувань про суще, а лише дедуктивно, на підставі інших принципів подібного характеру. Саме тому вищі принципи належного недоказові. Вони аксіоматичні. Їх можна лише сприймати на віру.

Вищі принципи належного проф. Дж. Фінніс називає «причинно необумовленими». «Для того щоб існувати, ці принципи не потребують нічого, що не було б закладено в них самих» [1, с. 475]. Відтак вони самодостатні і в них є те, що необхідне для існування всіх інших речей [1, с. 476].

Обумовлена такими принципами фактичність мусить (це не логічна, а телеологічна необхідність) існувати. Звідси і вимога того, щоб визначити право не суто теоретично («А є Б»), а нормативно-теоретично («А мусить мислитися як Б»). Звідси й існування ідеї або духу права, на відміну від поняття права. В ідею права вбудовані мета-юридичні цілі.

Для нас очевидно, що проф. Дж. Фінніс поділяє реформування методу у соціології. Відомо, що початківцем цієї реформи був М.Вебер. До вчення цього мислителя відсилає і сам проф. Дж. Фінніс [1, с. 37-77].

Для О. Канта, як засновника позитивної соціології, об'єктом цієї дисципліни був факт, сенсорна реальність. Усі можливі способи пізнання права звелись до альтернативи: «причинності» (соціолого-детерміністський метод) і «зобов'язання», «належного» (метафізика – нормативний метод). Позитивістськи зорієнтовані соціологи заперечили апіорне знання і метафізичні питання, які перебувають поза сферою спостережень. Однак, соціологи, з кінця ХІХ сторіччя все більш виразно усвідомлювали межі причинно-наслідкового пояснення у соціології. У сучасній соціології домінує метод інтерпретуючого розуміння «сенсу» соціальних фактів, включно

і правових. Інтерпретативний і смислоутворюючий елементи постійно домінують над елементом причинно наслідковим. Інтерпретативний метод є методом опису сенсу, тобто герменевтика. Основні соціальні явища: релігія, мораль, право, економіка є не чимось іншим, ніж системами цінностей, похідних від ідеалів, а відтак, ідеал «вбудований» в соціологію. Ідеал є власною сферою соціології. Суспільство не може відтворювати себе, не створюючи ідеалу, який підноситься над емпіричною реальністю. Саме ідеальний елемент суспільного життя проникає і одухотворяє усі інші виміри цього життя, надаючи їм значення, цінності і сенсу. У результаті, неможливо пізнати соціальне явище, включно і право, не зрозумівши його смислу.

Приведені міркування розкривають суть методології новітньої соціологічної науки. Цією суттю є інтерпретативне розуміння сенсу соціальних фактів. Відтоді, коли соціологія почала приділяти увагу ідеальним смисловим змістам і цінностям, застосування методу каузального або причинно-наслідкового зв'язку, перемістилося на другорядне місце. Це і було реформою соціологічного методу. Метод інтерпретативного розуміння внутрішніх сенсів соціальних фактів (соціологія людського духу) дозволяє пізнавати соціум у його повноті, цілісності.

З огляду на сказане, стає зрозумілою критика проф. Дж. Фіннісом дескриптивно-позитивної методології Бентама, Остіна, Кельзена. Ці мислителі обстоювали свободу дескриптивної теорії від цінностей і оціночних суджень

На їх думку, мета або функція властива самій структурі предмета, а, відтак, є невід'ємною частиною його дескриптивного розуміння. Тож право можливо визначити на підставі суто безоціночних характеристик. Проф. Дж. Фінніс вважає, що «... пізніші дескриптивні дослідження права, такі, як праці Г. Харта і Дж. Реза, рішуче відмежувалися від досить наївної методології Бентама, Остіна, Кельзена» [1, с. 20-23].

«Розвиток сучасної юриспруденції» засвідчує, що теоретик не здатний теоретично описати і проаналізувати соціальні факти, якщо він водночас не оцінює і не виявляє справжніх вимог практичного розуму» [1, с. 19].

Вся праця проф. Дж. Фінніса наскрізьно пронизана міркуваннями про те, що є людські цінності, або види блага, які можуть бути забезпечені тільки через інститути права і є вимоги практичного розуму, яким можуть відповідати тільки ці інститути. Метою своєї праці правник вважає виявлення цих видів благ і цих вимог практичного розуму і обґрунтування необхідності цих інститутів [1, с. 13-19]. Він констатує, що окреслена мета є традиційною для всіх природно-правових вчень.

Вже наголошувалось, що проф. Дж. Фінніс продовжує західну класичну природно-правову традицію. Видатними представниками цієї традиції є Платон, Аристотель, Августин, Аквінат, Кант, Гегель. До праць цих мислителів і відсилає читачів автор трактату. Він відзначає: «Я дуже часто посилаюсь на Хому Аквінського тому, що він посідає унікальне стратегічне місце в історії теоретизування стосовно природного права. Інколи я посилаюсь на висловлювання Римсько-католицької церкви про природне право, тому що у сучасному світі це, можливо, єдина установа, яка претендує на авторитетне тлумачення природного права... Я звертаюсь до авторитету і поважаю авторитет... Моя книга була задумана, розпочата і закінчена в Оксфордському університеті, девіз якого «*Dominus illuminatio mea*» - «Господь – моє світло» (лат.) міг би бути поміщений на прикінці третьої частини книги «Природа. Розум. Бог» [1, с. 14-15].

Проф. Дж. Фінніс пов'язує природно-правове вчення з класичною етикою. Услід за Аристотелем, Аквінатом, Кантом під терміном «Етика» він розуміє своєрідну сферу дослідження – «практичну філософію» або «практичний розум. Якщо у теоретичній філософії («теоретичному розумі») пізнають, що має місце, то в «практичній філософії» - що має бути. Головне питання етики: що ми мусимо робити? Етика вчить надбудовувати до фактично існуючого те, що мусить бути. Вчить оцінювати будь-яку ситуацію під кутом зору, що має бути [1, с. 30-35].

Правник відзначає, що від здатності пізнавати розумом основні види блага як «те – до – чого – належить – прагнути» людина стає здатною розуміти сенс вчинків [1, с. 118].

Тож, етика – нормативне вчення про обов'язки. У європейській духовній традиції усі обов'язки поділяють на правові і моральні. Людську етику утворюють право і мораль. Відтак, етика – родова для західного права поняття. Етичний елемент завжди іманентний праву. Звідси і розкрите вище нормативно-теоретичне визначення права.

Істотно, що у позитивній і дескриптивній юриспруденції етику розуміють звужено, тільки як мораль; право відсутнє

До правових обов'язків традиційно відносять честь, гідність, совість, свободну волю, добру волю, обопільну волю, справедливість, згоду, безпеку. Ці обов'язки є нормативними принципами природного права аргіогі ; вони мають стати основою і орієнтацією для позитивного права (1, с. 349-360). Зазначені обов'язки не просто абстракції; вони аспекти реального благополуччя індивідів.

З огляду на сказане, зрозуміло, чому проф. Дж. Фінніс вважає одним з головних видів блага або цінностей знання. Вочевидь, проаналізована вище реформа методу у соціології, пов'язана з феноменом знання.

Знання – категорія і гносеологічна, і антропологічна. Людина є складним (тілесно-душевно-духовно) амбівалентним суцям. Тілу властиві відчуття душі – прагнення, а духу – начала. Або: троїста природи людини є підставою для розпізнавання трьох видів свідомості, а саме: буденної, позитивно-наукової і «Софійної» (мудрої).

За Кантом, людина є емпіричним і інтелігібельним характером водночас. Не можна задовольнятися дескриптивно-позитивним правопізнанням. Ним можна було б задовольнятися, коли б людина була суто емпіричним характером. Однак, від природи вона ще й інтелігібельний характер, що й змушує нас пізнавати право «софійно» (мудро) [1, с. 160, 460-472].

Цілісна істина розкривається цілісній людині. Істина – це ціле і ніщо часткове не здатне стати дійсно істинним. Проф. Дж. Фінніс у зв'язку з цим відзначає, що перша вимога практичної розумності полягає у тому, що ми мусимо розглядати наше життя як дещо ціле [1, с.139]. Він посилається на євангельське сказання про людину, яка всі сили віддавала тому, що б зберегти багатий врожай з єдиною метою вижити і з'їсти зібране. Це

сказання розкриває свій «етичний» стус, звертаючись до розуму, завдяки якому ми розпізнаємо безумство: «Безумний! Цієї ночі душу твою заберуть в тебе; кому ж дістанеться те, що ти надбав?» (Лк. 12, 29).

Проф. Дж. Фінніс звертає увагу на такі характеристики основних принципів і вимог практичного розуму, як самоочевидність, самодостатність і граничність. Ці ж характеристики властиві і головним цінностям людини і суспільства. Вони не потребують доведення, бо дані людині природою.

Завданням теорії природного права, за проф. Дж. Фіннісом, є виявлення умов і принципів практично розумних міркувань, благого і належного порядку у стосунках серед людей і в індивідуальній поведінці [1, с. 37]. «Природний закон» - сукупність принципів практичної розумності в упорядкуванні людського життя і людської спільноти» [1, с. 348].

Англомовний правник зазначає: «...До того часу, доки вказане завдання не буде вирішуватися, дескриптивна і аналітична юриспруденція зокрема її всі суспільні науки в цілому не можуть володіти критично обґрунтованими критеріями для формування загальних понять і мають задовольнятися статусом дисципліни, всього лише демонструючи різні поняття... Тож існує відмінність між ідеєю опису людської діяльності через теорії і ідею оцінки людських можливостей з точки зору розумної і благодійної діяльності. Оцінки жодною мірою не виводяться з опису... Ніяка цінність не може бути виведена з факту чи сукупності фактів» [1, с. 37-38, 96, 118].

І далі. «Досконала теорія природного права та, яка, використовуючи новітню дослідницьку методологію, критикує практику з тим, щоб відрізнити практично не розумне від практично розумного, і у такій спосіб відокремлює справді ціннісне від того, що не важливо...» [1, с. 37].

Варто знову відзначити, що новітній метод соціології людського духу, який став наслідком реформи суто каузальної соціологічної науки, дозволив досліджувати соціум в його цілісності, а право розглядати як частку соціуму. Такий підхід

засвідчив про використання у книзі проф. Дж.Фінніса метода «гештальт – цілісності».

Зосередження на дескриптивних проблемах позбавляє можливості визначити правову науку в усій повноті. Позитивно-правова наука перетворюється в науку про фактично «значимі юридичні норми», тобто в певний час наукової догматики, позбавленої всіх непозитивних елементів права. Право в позитивізмі ігнорує інший вимір права – вимір, який називається значимістю на відміну від дієвості, легітимністю на відміну від легальності, або фактичності. Тож можливість розглядати той чи інший припис фактично діючим і водночас несправедливим має місце за умови відмежування нормативного підходу від дескриптивного. Можливо це на тій підставі, що нормативні судження мають елемент справедливості, який у судженнях суто дескриптивних відсутній.

Справедливість є однією з основних вимог практичного розуму і вищою етичною цінністю у суспільстві. Ідея права в усі часи асоціювалася з ідеєю справедливості. Справедливість утворює справжній «логос» права і є специфічним духовним елементом правової реальності. Відсутність у праві цього компонента призводить до духовно незрілих інститутів, які тримаються грубою силою.

Проф. Дж. Фінніс відзначає, що він користується поняттям справедливості, опрацьованим Аристотелем. Саме Аристотель вперше зробив це поняття академічною темою і розпочав своє дослідження з розкриття загального сенсу справедливості як всеохопної добродійності [1, с. 208-210]. Мета справедливості – загальне благо.

Складне поняття справедливості уміщує три елементи. Перший елемент можна назвати спрямованість-на-другого: справедливість інтерсуб'єктивна або міжособистісна. Другий елемент – зобов'язання, те, що винні другому або, що зобов'язані вчинити стосовно другого і, відповідно, те, на що ця друга особа має право, те що є для неї «своїм».

Третій елемент поняття справедливості можна назвати рівністю, або еквівалентністю.

Ці три елементи є необхідними і достатніми і мають залучатися до будь-якої оцінки в категоріях справедливості/несправедливості.

Далі правник класифікує справедливість, як і Аристотель, і Аквінат, на розподільну і комутативну.

Він відзначає, що така класифікація, не дивлячись на свій академічний дух і філософське походження здатна допомагати в розумінні деяких постійних конфліктів в складних правових системах. Зокрема, що стосується розподільчої справедливості, то її головним критерієм є заслуги і зроблений внесок в загальне благо [1, с. 205-243].

У трактаті наголошується на нормативній функції природних прав, незалежно від визнання їх чи ні законодавцем. Серцевина поняття прав – основні, або фундаментальні потреби на просто абстракції, вони аспекти реального благополуччя індивідів. Індивід, який володіє природними правами, є «малим сувереном», якому зобов'язані [1, с. 251-260].

З цього приводу, звертає на себе увагу схожість поглядів проф. Дж. Фінніса і англійського юриста і філософа права Герберта Харта. Проф. Г. Харт називає особу, яка володіє природними правами, «приватним законодавцем». Така особа стає правомочною вільно визначати юридичні процедури у сфері своїх договорів, кредитів, заповітів та інших структур прав і обов'язків. Про таку правомочність «приватного законодавця» інакше думають, інакше говорять та інакше застосовують їх у спільному житті, ніж законодавчі правила держави, які накладають обов'язки, і підстави їх оцінки також різні. Введення у суспільство правил, які надають права, є кроком вперед, не менш важливим, ніж винайдення колеса. І це був не просто важливий крок; його можна вважати кроком з доправового у правовій світ. Ось чому проф. Г. Харт відзначає, що «необхідно по-новому переосмислити не тільки специфічні правові поняття, якими професійно займаються юристи, такі поняття як законодавство, юрисдикція, юридична чинність, джерела права, обов'язки та права, правова санкція. Перекладу потребують і такі спільні для права і політології поняття як держава, влада та посадова особа» [2, с. 39, 47-48, 100-129].

Проф. Дж. Фінніс простежує історію слова «право» («права») і його попередника в класичній мові європейської культури - слова «jus». В цій історії значення терміна «jus» (juge) – те, що справедливо. Необхідно розрізняти jus і lex – право і закон. Право полягає в свободі вчинків, тоді як закон визначає і зобов'язує. Тож закон і право відмінні між собою таким же чином, як зобов'язання і свобода, тієї ж речі [1, с. 257-275].

Правник розглядає питання про межі влади закону. Він виокремлює «розум» і «волю» в прийнятті рішень з законотворчості і в дотриманні закону.

На думку одного з найбільш впливових теоретиків суто карального закону Суареса, саме воля зумовлює поведінку людини – у сфері права це воля законодавця. Навпаки, для Аквіанта фактором, що зумовлює поведінку є *imperium* («веління», імператив). Імператив – «акт розуму», «вказівка самим собі». Це уявлення, імператив є приписом скоріше розуму, ніж волі. Суарес заперечує: імператив Аквіанта не потрібний і навіть неможливий, це «без сумніву, фікція» Зобов'язання – головний аспект закону [1, с. 417-418].

Англомовний правник зауважує, що вивчаючи теорії суто карального закону, який приписує будь-яку мотивуючу і обов'язкову силу волі законодавця, ми вивчаємо один обмежений аспект, не беручи до уваги волю і розум окремого індивіда [1, с. 417-423].

У главі «Несправедливі закони» виокремлено класичну римську формулу «*Lex injus –ta non est lex*» - «Несправедливий закон не є законом». Ця формула приписує, що метою влади закону є природне право і природні права. Головне правознавче завдання теорії природного права – виявлення принципів і меж панування закону і простеження того, у який спосіб позитивні закони походять з незмінних принципів – принципів, які отримують силу від своєї розумності [1, с. 435].

Чи обов'язкові несправедливі закони? Відповідаючи на це запитання, проф. Дж. Фінніс солідаризується з класичною позицією, саме: людина має право не рахуватися з несправедливими законами. Такі закони позбавлені владної сили. «...Весь мій аналіз влади і обов'язки можна узагальнити в наступній аксіомі: у правителя строго кажучи, нема права на те,

щоб йому корилися; але у нього є влада видавати розпорядження і запроваджувати закони. Цією владою він наділений заради загального блага. Тож, якщо він видає постанову всупереч загальному благу, або якомусь з основних принципів практичного розуму, ці постанови повністю позбавлені владної сили» [1, с. 442-451].

І останнє. Однією з головних цінностей для людини і суспільства є релігія. З релігією проф. Дж. Фінніс пов'язує більш глибокий рівень пояснення практичного розуму індивіда і суспільства, влади, закону, прав, справедливості і обов'язку. З релігією пов'язана більш повна людська причетність благу. «Бог є безмежна, «абсолютна» цінність і єдність з Богом («релігія») – одна з основних людських цінностей» [1, с. 502].

Які причини обумовлюють необхідність релігії? Таким же чином як є порядок, є і обмаль порядку в світі, в усіх чотирьох сферах: руйнація у фізичній природі, помилка в міркуваннях, нерозумність людських вчинків, занепад культури. Зло реальне, але воно не є дещо, що існує само.

Англомовний правник знову звертається до класиків європейської природно-правової традиції. Згідно з цією традицією, думка це найкраще з суцього. Думку назвали Богом. Бог тримає начало, кінець і середину усього суцього. За ним завжди іде правосуддя (dīge: справедливість), яке чинить помсту тому, хто відступає від божественного закону. Природний закон є «причетністю до вічного закону», зверненому до людської практичної розумності. Світло природного розуму, за допомогою якого ми розпізнаємо, що є благо і що – зло (що стосується природного закону), є не чимось іншим, як відбиттям в нас божественного світла [1, с. 457-502].

Проф. Дж. Фінніс відзначає наступне: «Чи не в змозі бути так, що людська свобода, володіючи якою ми підносимося над детермінізмом інстинкту і імпульсу, і розумом пізнаємо гідні види блага, а також формуємо і підкорюємо своєму пануванню не тільки навколишнє середовище, але і свій власний характер, сама якимось чином підкорена чомусь, що обумовлює можливість цієї людської свободи, людського розуму і людського панування?» [1, с. 122].

Таким чином, до числа головних самоочікуваних і самодостатніх цінностей, або благ, які визначають наше практичне міркування, проф. Дж. Фінніс, що найперше відносить знання, практичну розумність, життя, справедливість, релігію. Основні цінності і практичні вимоги, які їх відображають, для нас є орієнтирами. Такі орієнтири не просто абстракції; вони аспекти реального благополуччя індивідів.

Висновки. Природно-правові норми є основою і орієнтацією для позитивного права. Право, як поєднання природного і позитивного начал, відображає духовні суспільні цінності.

Дескриптивна і позитивна наука є сферою безоціночних істин суто теоретичного розуму. Цінності і оцінки не є завданням науки. Цінності - корелят світоглядного осмислення і визнання. Юридична фактичність здобуває атрибутів істинності, значимості, цінності, коли вона адекватно відображає природно-правову ідею, або дух права. В ідеї – граничний, фундаментальний сенс права, його мета. Неможливо пізнати право, не зрозумівши його сенсу. Необхідно затверджувати нове ставлення до правової теорії в Україні. Важливими аспектами цієї не позитивної теорії має стати філософське, етичне, ціннісне, релігійне і інше осмислення права. Таке осмислення не просто абстракції, воно має відображати аспекти реального благополуччя індивідів.

До перспектив подальшого опрацювання проблеми можна віднести такі напрями, як реформування каузальної методології, «теоретичний» і «практичний» розум, самоочевидність, самодостатність і граничність цінностей, самоцінності у праві.

Література:

1. Финнис Дж. Естественное право и естественные права: пер. с англ. – М.: ИРИСЭН, Мысль, 2012. – 554 с.
2. Харт Г. Концепция права. – К.: Сфера, 1998. – 238 с.